

- [Головна](#) ▶
- [Дискусія](#) ▶
- Іван МОНОЛАТІЙ. ЧОРНІ ЛЕБЕДІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. (НЕ)ЙМОВІРНІ ВИПАДКИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

ІВАН МОНОЛАТІЙ. ЧОРНІ ЛЕБЕДІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. (НЕ)ЙМОВІРНІ ВИПАДКИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

09 April 2020

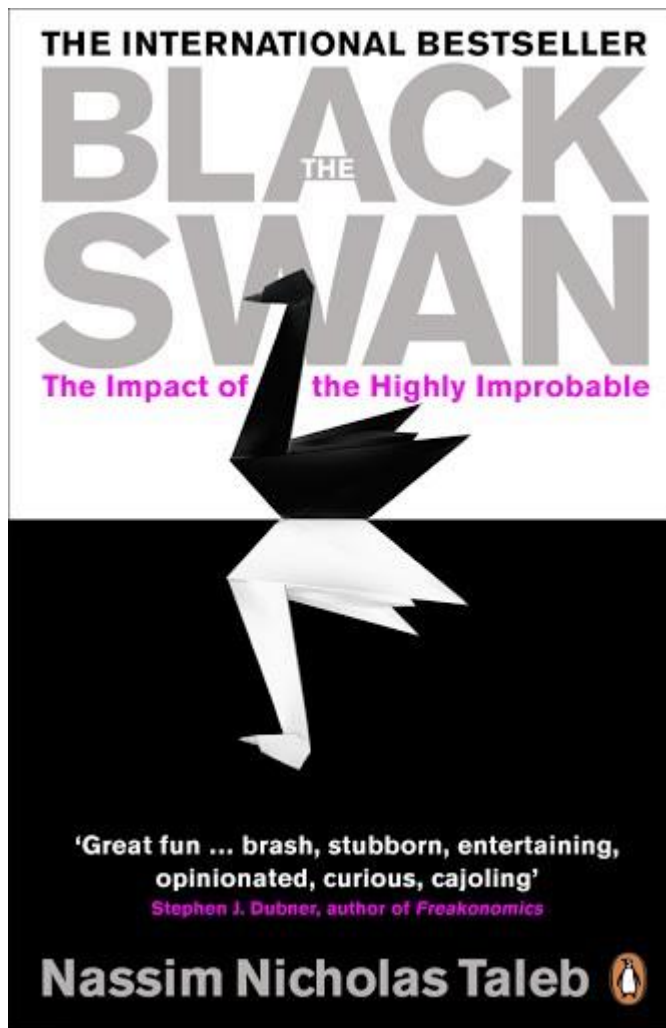
*... чорні лебеді часу з лебединої пісні сторіч
потім впливуть знову .
Ліна Костенко¹*

Сьогодні ніхто не скаже, чи на «почесному бенкеті» в честь делегації УНРади у Києві ввечері 22 січня 1919 р.² були страви з водоплавних птахів родини качкових, тому годі питати, чи був там, скажімо, смаколик – запечений лебідь. Бо ж саме лебідь, не білий, а таки чорний, тяжів над українськими політиками того вечора в «Українському клубі». Це вже згодом дослідники запитували, хто ж, власне, улаштував це «прийняття», адже на ньому була вся Директорія, всі члени президії Трудового Конгресу і президія Українського національного союзу, а також представники

військової і цивільної влади Києва. Не знати, чи смакували страви галичанам і що у той момент вони думали, а от «присутні дивувалися, як ці селяни так серйозно ставляться до державних проблем і так глибоко підходять до питань державного будівництва»³. А з другого боку, як тут не додати гучні рядки В. Липинського 1920-х, що «галицьке українство до краю переповнене, вихованими на польській демократичній анархії і на хаотичнім польським романтичним революціонізмі, вархоликами: – всякими по українськи пишучими “малопольськими шмоками”, поповичами, ренеґатами, підюжуючими народ проти священників; шляхтичами-ренеґатами, підюжуючими народ проти шляхти; врешті ріжного рода продажною інтеліґенцією і полунтеліґенцією [...]»⁴.

Ця своєрідна преамбула до моїх міркувань лише загострює тезу про те, що «Галичина могла б мати інший вплив на цілий дальший перебіг визвольної боротьби, коли б не прикмети Наддністрянця, хоча в дечому стояв вище за Надніпрянця, однак не міг не думати (не зважаючи на своє “соборництво”) “галицькими” категоріями, так, як полтавець, що ніколи не думає полтавськими категоріями чи чернігівець, що не думає категоріями чернігівськими. Акт приєднання Галичини ще не закінчував формального об'єднання всіх українських земель [...] ані проклямувати таке приєднання спеціальними актами»⁵. І тут-таки, знову процитуємо В. Липинського: «... Ви, Наддніпрянці того типу, що потім Варшаві не тільки Галичину, а й цілу Україну готові були запродати, [...] І Ви, Галичане того типу, що з цілої ідеї України робите лиш один з додаткових способів полагодування своїх особистих справ...»⁶. Так чи сяк, але проблеми українського державотворення далися взнаки усім – завзятим і працьовитим, байдужим і лінивим політикам і громадським діячам. І впливали на це різні фактори, зокрема й події до того часу цілковито не передбачувані.

Тож актуалізуючи заявлену тему, мусимо звернутися найперше до самої ідеї/теорії «Чорного лебедя», того конструкту, що його винайшов лівансько-американський математик Нассім Ніколас Талеб (Nassim Nicholas Taleb) – важкопрогнозованої, з огляду на наслідки, події. Для нього те, що він називає Чорним лебедем – це подія, яка відповідає трьом ознакам: вона виняткова, абсолютно несподівана, і ніщо в минулому їй не обіцяло; вона справляє колосальний вплив; людська природа змушує вигадувати їй пояснення заднім числом. До того ж, ненастання дуже очікуваного – теж Чорний лебідь. «За логікою Чорного лебедя, те, чого ви не знаєте, набагато важливіше за те, що ви вже знаєте. [...] багато Чорних лебедів сталися й набули такого значення саме тому, що їх ніхто не чекав»⁷. Тож, згідно із Талебовою теорією, Чорні лебеді – це непередбачувані рідкісні події великого масштабу, які спричиняють серйозні наслідки («Я стверджую, що історію роблять “чорнолебедині”, рідкісні події [...]»⁸).

А що, як зауважував Г. Кіссінджер, «історія рано чи пізно карає стратегічну легковажність»⁹, вперше у ХХ ст. Чорний лебідь з'явився 1914-го, лише підсумувавши кінець тогочасній європейській системі балансу сил. Пригадаймо, як про це запитує Н. Талеб: «Замисліться, наскільки мало вам згодилося б уявлення про світ, якби напередодні 1914 року ви захотіли спрогнозувати розвиток подій [...]?»¹⁰ Відтак у «подражаніє» Талебові, запитаймо себе: «Замисліться, наскільки мало вам згодилося б уявлення про світ, якби у жовтні – листопаді 1918 року ви захотіли спрогнозувати розвиток подій (у Галичині)?».

І, справді, не слід себе обманювати поясненнями, що їх поспішить надати історіографія проблеми, її втовкмаченням про «визначальну для українського революційного руху у Східній Галичині у 1918 р.» перемогу революції 1917 р. й утворення УНР», «зрозуміле бажання» «одного народу» до безумовного возз'єднання¹¹. Моя нещодавня стаття в «Українському історичному журналі» певною мірою є антитезою до такого трактування подій 1918 р.¹² Ба більше: повстання в ніч із 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. народило історіографічну й політичну легенду творення держави західних українців у ХХ ст., яке можна вважати *прецедентом* в Українській революції 1914–1923 рр. Адже тут українці легальним чином проголосили Українську державу в межах Австро-Угорщини, очікували мирної передачі влади на Східній Галичині, а збройне повстання 31 жовтня – 1 листопада 1918 р. в геополітичних реаліях загострення польсько-українських взаємин стало доконаним фактом як військовий переворот¹³.

Тож моя *перша гіпотеза* – Листопадовий зрив як Чорний лебідь західноукраїнської державности. *Друга гіпотеза* – події 3 січня 1919 р., коли УНРада проголосила об'єднання ЗУНР з УНР, є прикладом Чорного лебедя, позаяк її практична (не)реалізація мала серйозніші наслідки, ніж здавалося сучасникам¹⁴. *Гіпотеза третя* – ще одним Чорним лебедем стало проголошення Диктатури Євгена Петрушевича 9 червня 1919 р., що призвело до повернення до правової моделі ЗУНР і слідування в напрямку самостійної «Галицької Держави»¹⁵.

Як бачимо, потреба з'ясувати особливості (не)ймовірних подій Української революції, обравши за дослідницьке поле саме Галичину осені 1918 – літа 1919 рр., точно є. Однак я свідомий і того, що мені, як досліднику заважатимуть три обмеження, що їх називає Н. Н. Талеб: «ілюзія розуміння», «ретроспективне викривлення», «перебільшення фактів і ролі вчених авторитетів»¹⁶. Усе ж таки, *contra spem spero*, починаю, взявши на себе ношу категоризатора, який генеруватиме Чорних лебедів Української революції, свідомо спрощуючи історичний процес. На допомогу візьму собі А. Дж. Тойнбі, аби заперечити його відому (але нині застарілу) тезу, що «навчені тільки описувати, а не вдосконалювати об'єкти свого дослідження, історики, природно, перебувають у полоні ідей, які панують у спільнотах, де їм випало жити та працювати [...]», адже «історія жодної європейської нації чи національної держави не може бути пояснена сама по собі»¹⁷.

1. Листопадовий зрив: екстремальна подія, виняткова, абсолютно несподівана

Перші враження очевидців подій осені 1918 р. на Галичині – прикра несподіванка для них самих, такий собі «кінець світу»¹⁸. Так, принаймні, засвідчують спогади про «ще не-минуле» (вислів Н. Н. Талеба) тих, котрі зважилися засвідчити на папері свій пам'яттєвий суб'єктивізм. Утім, застерігає автор *Чорного лебедя*, говорячи про оманливість наратива, «ви пам'ятаєте не подію, а останній спогад про подію і, навіть не усвідомлюючи, *змінюєте історію з кожним новим спогадом* (курсив Н. Н. Талеба. – І. М.)»¹⁹.

«Хрестоматійними» вже стали спогади творців Листопадового зриву щодо реакції місцевого населення. Наприклад, у Коломиї враження були такі: «Ніч з 31 жовтня на 1 листопада пройшла щасливо і спокійно. Мешканці міста *здивовано стрічали ранок* 1 листопада (тут і далі, якщо не зазначено іншого, курсив мій. – І. М.). Читали відозву. Серед українців – безгранична радість, серед жидів – вичікування [...] Місцевості, де влада вже була в українських руках, відзивалися в українській мові, інші запитували: “цо се у вас дзеє?” («Що у вас діється?» – Прим. авт.)²⁰. А от про Львів маємо такий спогад: «Була це п'ятниця, до того свято по латинському обряду, день Всіх Святих і населення міста тим численніше висипалось на вулиці, *гляділо здивовано на цей несподіваний переворот і власним очам не вірило*. Навіть загаль українців був заскочений цю величезною зміною, що викликувала переворот в їхніх думках і заповідала нові, далекосяглі в наслідках події»²¹.

Поза сумнівом, Листопадовий зрив став тим історичним переломом, на який його очевидці очікували десятиліттями. А тому, керуючись логікою Н. Н. Талеба, слід визнати, що Листопадовий зрив є прикладом позитивного Чорного лебедя: по-перше, повільних дрібних кроків у певному напрямку і, по-друге, він є таким Чорним лебедем, що визрівав десятиліттями²². Думаю, що «доказову базу» цього «визрівання» професійні історики добре знають.

Але це ще не все: пояснення, звідки «вилітає» Чорний лебідь приховується у «масштабовності»²³. У разі Листопадового зриву її озвучив 1948 р. В. Дорошенко: «Дата 1-го листопада 1918 р. зостанеться навіки достопам'ятною датою в українській історії, в історії державно-політичного розвитку цілого українського народу. Хоч це була подія регіональна, суто-галицька, проте сталася вона чином великого всеукраїнського значіння. Оце всенаціональне, а не вузько місцеве, провінційальне значіння має 1-й листопад [...] можна сміло сказати, що без 1-го листопаду 1918 р. не було б і 22 січня 1919 р. У цьому й лежить невмируще всеукраїнське значіння 1-го листопада»²⁴.

Цікавим є Талебове розмежування між масштабним і немасштабним – на прикладі двох різновидів випадковості: Середньостану і Крайньостану. А що їх невизначеність є функціонуванням двох головних законів (Середньостан: «одинокі відхилення будь-якого масштабу не впливає на середнє значення чи суму великої вибірки»; Крайньостан: «будь-який випадок може непропорційним чином вплинути на загальну картину чи сукупний результат»)²⁵, чільні типи сутностей і явищ між ними, зокрема полягають у такому: 1) притаманний життю наших пращурів – притаманний сучасності; 2) наближеність до утопічної рівності – крайня нерівність; 3) результат не залежить від одного випадку/спостереження – результат залежить від кількох екстремальних дій; 4) тиранія колективного – тиранія випадкового; 5) досвід

минулого допомагає передбачити майбутнє – досвід минулого не допомагає передбачити минуле; 6) історія повзе – історія стрибає²⁶.

Згідно з цією Талебовою типологією, неординарні події сучасної історії цілком «вписуються» в Крайньостан. Зокрема, це можна сказати й про Листопадовий зрив на Галичині в 1918 році, розуміння причин і наслідків якого надалі потребує уважного вивчення. Адже як показують мої висновки, трактування подій 31 жовтня – 1 листопада 1918 р. не стало для їх безпосередніх учасників та спостерігачів чимось на зразок термінологічної дискусії, радше само собою зрозумілим, dokonаним фактом. Для військовиків і цивільних головними поняттями тут залишалися «переворот», «роззброєння», «перебрання влади», котрі, по суті, стали базовими маркерами якісної зміни політичної ситуації, котра переінакшила долю галицьких українців наприкінці Великої війни, створивши передумови утворення суверенної держави. Якщо у випадку Львова йшлося найперше про «роззброєння», то для міст і містечок поза ним – про «перебрання» влади насамперед військовими. Тож сутність подій пізньої осені 1918 р. найадекватніше передає поняття «переворот», що лише в поодиноких випадках для його сучасників уже за якийсь час означав революційні перетворення, а отже їх ґлорифікацію. Розуміння цих подій, передусім у Львові, як «чину», реалізованого українськими військовиками, стало наріжним пунктом, від якого залежали базові характеристики національно-визвольної боротьби західних українців упродовж ХХ ст. А от зміщення акцентів на «революційності» Листопадового чину, маніпулювання ним, його політизація й ідеологізація, а за ними міфологізація, відбулися вже через неповних півстоліття, і то не з волі безпосередніх виконавців цього перевороту²⁷.

Однак, як зауважує Н. Н. Талеб, «у Крайньостані не всі лебеді чорні. Деякі рідкісні й важливі явища таки можна передбачити, особливо, якщо до них готовий і маєш відповідний інструментарій [...] Це – недо-чорні лебеді. [...] Такі явища рідкісні, але цілком очікувані, це Сірі лебеді. Я називаю їх *мандельбротівською випадковістю* (курсив Н. Н. Талеба. – І. М.)»²⁸. І тут у напрямку Листопадового зриву насувається інше питання – чи він не є прикладом Сірого лебедя?

На перший погляд, так. Однак, зваживши на фактологічну основу цих подій (до, під час, опісля), мусимо визнати, що це не були повною мірою явища, що їх можна було б описати законами (механізмами) масштабування майбутньої події. Дилемою тут залишатиметься розміщення галичан напередодні Листопадового зриву (читай: майбутніх громадян ЗУНР) у системі координат габсбурзького світу – між лоялізмом та іредентизмом²⁹. Та й загалом політичний провід не був переконливим: улітку 1918 р. з парламентської трибуни у Відні Є. Петрушевич заявляв: «Ми ніколи не прагнули викликати серед народу революцію, навпаки, наш народ вірно стоїть на охороні інтересів держави... Зірка габсбурзької династії все ще світить ясно і яскраво на нашому небосхилі»³⁰. Єдиним інструментом зміни існуючого стану речей (який, однак, призабули 1918 р.), що мав зменшити ефект несподіванки появи Сірого лебедя, був таємний план 1916 р. українських офіцерів – старшин австро-угорської армії (відомих як гурток «першої УВО») щодо відокремлення українських етнічних теренів від Габсбурзької монархії та приєднання їх до Наддніпряниці³¹.

У світлі Талебових мірувань про Сірого лебедя і у відношенні Листопадового зриву не переконує й функціонування у 1918 р. Конституанти: галицькі українці в досліджуваній період легальним чином (18–19 жовтня 1918 р.) проголосили Українську державу в межах Австро-Угорщини, а тому очікували мирної передачі влади на Східній Галичині. Ця обставина дуже важлива, тому ще раз підкреслю: легальним шляхом і у межах Австро-Угорщини. Після відомої постанови Конституанти стало зрозуміло, що «більшість [її] представників, людей австрійської орієнтації, заявили за співпрацю з віденським урядом та за творенням української держави в рамках австрійської федерації»³². Про це закликав українців й ерцгерцог Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний), відмовляючи Конституанту від відокремлення від Відня, запропонувавши 18 жовтня, щоб «будь-яке нове українське державне утворення просило про входження коронною землею до складу монархії»³³.

Щоправда слід пам'ятати, що галичани-радикали й соціал-демократи вже тоді вимагали від Конституанти проголошення злуки з Наддніпряниною³⁴, зауважуючи, що, попри вимоги «з'єдинення всіх українських земель, між іншими українських земель Австро-Угорщини в одну державу», їхньою метою є «з'єдинена, вільна самостійна Українська Республіка»³⁵. Чи ж саме про це згадував В. Андрієвський: «мені розказували, що галицькі парламентаристи навіть по розпаді Австрії, коли інші народи обявили свою незалежність, все ще не хотіли відділитися від Австрії і тільки ніби студентська молодь, що явилася на засідання Національної Ради своїм рішучим поведінням спонукалп старих до такого кроку і з їх сторони»³⁶?

Відтак стан неповності і очікування у лавах українського політикуму на Галичині брав гору. Тож лише завдяки Талебовій «крайній нерівності» і «тиранії випадкового» в умовах, коли «досвід минулого не допоміг передбачити майбутнє», військові здійснили Листопадовий зрив. Як згадував М. Дольницький, «лише завдяки йому (Українському Генеральному військовому комісаріату. – І. М.) можна було зреалізувати рішення Української Конституанти від 19 жовтня 1918 р. і перебрати

владу в українські руки [...] Тільки цей рішучий революційний крок військового комісаріату, а не “політична гра” нашого тодішнього політичного проводу, дав реальну основу під цю незабутню подію у визвольних змаганнях українського народу»³⁷.

Саме тому про «науково контрольовану» подію (Сірого лебедя) у випадку Листопадового зриву можна забути. Адже це не був той Чорний лебідь, появу якого можна було в той чи той спосіб урахувати, визначити його властивості й дати точний розрахунок неможливо»³⁸.

На сцену, послуговуючись Талєбовою мовою, «стрибаючої історії», мав вийти «типовий представник» (гігант/карлик), саме той, кого вчений називає «Переможець, отримує все»³⁹.

Усім відомо, що ним став сотник Дмитро Вітовський, про якість якого маємо таку амбівалентну оцінку: «Серед української суспільності, Дмитро Вітовський був незвичайно популярний. Всі його любили і поважали, тому не диво, що особу Вітовського вязали з визвольним самостійницьким рухом. Тільки він одинокий мав стати керманічем революції. Популярний, глибокий, прегарний бесідник, чистий характер, добрий вояк. Але Вітовський був крім цього ще й поет-мрійник і в нього як революціонера – це була велика хиба. Бо поет-мрійник і керманіч революції – це два протилежні поняття. Йому як революціонерові не доставало одної прикмети, але найважливішої, а саме: рішучості. Дмитро Вітовський ніколи не був рішучий [...]»⁴⁰. Щоправда, знову таки, у інших споминах маємо й таку характеристику: «Рішучість Вітовського рішила справу», бо легендарними стали приписувані йому слова «Мусимо зайняти Львів цієї ночі, щоб завтра не зайняли його поляки»⁴¹. Слід тут додати й короткий висновок О. Семмо про те, що «Листопадовий зрив зроблений не з наказу Національної Ради, ні д-ра Петрушевича. Він стався з ініціативи купки “патріотів”, що були коло сотника Вітовського [...]»⁴².

Несподіванки Листопадовому зриву додав і рапорт Д. Вітовського голові УНРади К. Левицькому близько 7 год. ранку 1 листопада 1918 р., що «українське військо заняло в порядку місто, обсадивши всі важні точки без проливу крові і взагалі без жертв»⁴³.

Однак зауважмо, що дуже скоро «гігант» перетворився у «карлика», адже вже 2 листопада, «стали переважати песимістичні моменти. Головна команда була заскочена подіями, до яких не була приготована. Що хвилини виринали нові ускладнення, ведучи за собою нові організаційно-військові і боєві вимоги, для яких треба було справного, добре налаштованого командного апарату, фахових і досвідчених людей, скорої орієнтації і скорих рішень. А понад усе достаточних боєвих сил. Всього того не було і от[аман]. Вітовський змиркував, що події зачинають переростати його сили. Опанувало його почування безрадности і безсильности. [...] І свідомий великої відповідальности, звязаної зі становищем головного коменданта, та ставляючи національну справу понад особисту амбіцію, от. Вітовський рішився поступити як людина чесна зі собою. Він зголосився до голови української влади у Львові, д-ра Костя Левицького і попросив звільнити його з команди, яка йому не під силу»⁴⁴. Відбулося це у неділю, 3 листопада, коли Д. Вітовський заявив К. Левицькому, що «уступає зі становища військового команданта, бо не почувается на силах (розбивка – К. Левицького. – І. М.)»⁴⁵.

На мою думку, навіть ці короткі характеристики Д. Вітовського як промотора несподіванки (Листопадовий зрив) можна розглядати й як Талебовий приклад «ареал-специфічності людських реакцій». Адже реакції, спосіб мислення й інтуїція залежать, як зауважує вчений, по-перше, від контексту, у якому постає проблема і, по-друге, від взаємодії з соціально-емоційною системою, реальним життям⁴⁶. Іншими словами: переворот 1 листопада 1918 р., керівництво яким забезпечив Д. Вітовський – це один ареал, а реальне життя/діяльність поза переворотом – інший. Можливо, що причиною перетворення з такого собі «регіонального» гіганта Української революції у її карлика стало й те, що згодом описували біографи цього діяча: «Шляхетність і простолінійність вдачі зробила його ворогом інтриг і нещирости. [...] Ходив лиш простими дорогами, хоча признавав, що інколи треба ходити крутими.

Відчуття честі й особистої гідності було в нього лицарське. Він був джентльменом у найкращому розумінні того слова»⁴⁷.

Як бачимо, Листопадовий зрив засвідчив не лише Талєбовий перехід від Середньостану (Габсбурзької монархії – тиранії колективного) до Крайньостану (ЗУНР – тиранії випадкового), а його Чорного лебедя – події екстремального характеру, яка мала епохальні наслідки для досліджуваного мною хронотопу. Пригадаю: для зовнішнього світу події 31 жовтня – 1 листопада 1918 р. були абсолютною несподіванкою, адже про Листопадовий зрив як військовий переворот стало відомо – у Відні 2 листопада, а у Берліні 5 листопада 1918 р.⁴⁸ Але зауважмо: Листопадовий зрив став Чорним лебедем не для тогочасних галицьких українців (хоча й почасти), а для «чужих» – насамперед поляків і євреїв на Галичині. Інша справа, що Листопадовий зрив – Чорний лебідь спровокував нову (після Першої світової) війну, яку ніхто до того часу не очікував, спочатку за Львів, а відтак – за Галичину. Тому ця обставина лише загострює проблему Чорного лебедя як (не)ймовірного випадку західноукраїнської державності 1918–1919 рр.

¹ Костенко Л. *Вибране*. К.: Дніпро, 1989. С. 101.

² Стахів М. *Україна в добу Директорії УНР*. Т. 3: Україна між двома силами. Скрантон, 1963. С. 25.

³ Там-таки.

⁴ Липинський В. *Листи до Братів-Хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919–1926 Р.* Нью – Йорк: Видавнича Корпорація «Булава», 1954. С. XXIII.

⁵ Млиновецький Р. *Історія українського народу (Нариси з політичної історії)*. [Б. м.]: Видавництво «Українська наукова бібліотека», 1946. С. 265.

⁶ Липинський В. *Листи до Братів-Хліборобів*. С. XXX.

⁷ Талєб Н. Н. *Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті; пер. з англ. М. Климчук*. 2-ге вид. К.: Наш формат, 2017. С. 9-10; С. 10, прим.*; С. 11.

⁸ Талєб Н. Н. *Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті; пер. з англ. М. Климчук*. 2-ге вид. К.: Наш формат, 2019. С. 12.

⁹ Кіссінджер Г. *Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті; пер. з англ. Н. Коваль*. 2-ге вид. К.: Наш формат, 2018. С. 68.

¹⁰ Талєб Н. Н. *Чорний лебідь*. С. 10.

¹¹ Карпенко О. *З історії Західно-Української Народної Республіки*. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. С. 44.

¹² Див.: Монолатій І. С. *До питання про характер (не)революційного руху на Східній Галичині у 1918 р.* «Український історичний журнал». 2019. № 3. С. 144-165.

¹³ Там-таки. С. 144, 161.

¹⁴ Монолатій І. *Сила ЗУНР. Вибрані питання потенціалу, безпеки і дипломатії держави*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2020. С. 33, 37.

¹⁵ Дністрянський Ст. *Загальна наука права і політики*. I том. Прага: Наклад Українського університету в Празі; Друк державної друкарні в Празі, 1923. С. 334.

¹⁶ Талєб Н. Н. *Чорний лебідь*. С. 29.

¹⁷ Тойнбі А. Дж. *Дослідження історії. Скорочена версія томів I-VI Д. Ч. Сомервелла; пер. з англ. В. Шовкун*. К.: «Основи», 1994. Т. 1. С. 14.

¹⁸ Див. наприклад: Kotynska K. *Lwów. O odczytaniu miasta na nowo*. Kraków: Mizdzynarodowe Centrum Kultury, 2015. S. 49-59.

¹⁹ Талєб Н. Н. *Чорний лебідь*. С. 83.

²⁰ Бемко В. *Листопадові події в Коломиї*. У: «Над Прутом у лузі...» Коломия в спогадах; за ред. З. Книша. Видання комітету покутян. Торонто: Срібна сурма, 1962. С. 121-122.

²¹ Кузьма О. *Листопадові дні 1918 р. Зі шкiцями*. Львів, 1931; Нью Йорк, 1960. Накладом видавничої кооперативи «Червона калина». С. 69.

²² Талєб Н. Н. *Чорний лебідь*. С. 60-61.

²³ Там-таки. С. 46-48.

- ²⁴ Дорошенко В. *Великий Листопад*. У: *Тридцяті роковини Листопадового Зриву. 1918–1948*. Реґенсбург: Накладом видавництва «Червоної калини», 1948. С. 3-4.
- ²⁵ Талеб Н. Н. *Чорний лебідь*. С. 49-50.
- ²⁶ Там-таки. С. 52, табл. 1.
- ²⁷ Монолатій І. С. *До питання про характер (не)революційного руху на Східній Галичині у 1918 р.* С. 151.
- ²⁸ Талеб Н. Н. *Чорний лебідь*. С. 53.
- ²⁹ Див. мої публікації: *Австролялізм як «тактика очікування» етнонаціональних спільнот західно-українського регіону*. “Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України”. 2008. Вип. 41. С. 156-166; *«Прощання з віденством»: кінець Дунайської монархії і проголошення ЗУНР*. “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”. 2009. Вип. 18. С. 30-38.
- ³⁰ Карпенко О. *З історії Західно-Української Народної Республіки*. С. 46.
- ³¹ Монолатій І. С. *До питання про характер (не)революційного руху на Східній Галичині у 1918 р.* С. 163.
- ³² Мельник М. *Перший листопад*, “Визвольний шлях”. 1986. Кн. 11 (464). С. 1287.
- ³³ Снайдер Т. *Червоний Князь. Таємниці життя габсбурзького ерцгерцога*; пер. з англ. П. Грицака. К.: Грані-Т, 2011. С. 109.
- ³⁴ Левицький К. *Великий Зрив (До історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів)*. Львів: Видавнича кооператива «Червона калина», 1931; Нью Йорк: Видавництво Чарторийських, 1968. С. 116, 117.
- ³⁵ Мельник М. *Перший листопад*. С. 1287.
- ³⁶ Андрієвський В. *З минулого. Т. II. Від Гетьмана до Директорії. Частина друга: Директорія*. Берлін: Видавництво «Українське слово» в Берліні, 1923. С. 189.
- ³⁷ Дольницький М. *Військова підготовка Листопадового Зриву та її здійснення*. У: *Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у Визвольних змаганнях*. (Матеріяли до історії). Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. Вінніпег, 1958. С. 49.
- ³⁸ Талеб Н. Н. *Чорний лебідь*. С. 287.
- ³⁹ Там-таки. С. 52, табл. 1.
- ⁴⁰ Паліїв Дм. *Листопадова Революція (З моїх споминів)*. У: *Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у Визвольних змаганнях в 1918–1919 рр.* Матеріяли до історії. Том III. Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. Вінніпег, 1966. С. 32.
- ⁴¹ Дольницький М. *Дмитро Вітовський. Громадський діяч, стрілецький ідеолог, вождь Листопадового зриву, секретар військових справ ЗОУНР*. Нью Йорк: Видавництво «Червона калина», 1967. С. 66, 67.
- ⁴² Семмо О. *Соборність (22.I. – 31.VIII.1919 р.)*. Філядельфія: Накладом автора, 1989. С. 25.
- ⁴³ Кузьма О. *Листопадові дні 1918 р. Зі шкіцями*. С. 68.
- ⁴⁴ Там-таки. С. 104.
- ⁴⁵ Левицький К. *Великий Зрив*. С. 145.
- ⁴⁶ Талеб Н. Н. *Чорний лебідь*. С. 67-68.
- ⁴⁷ Дольницький М. *Дмитро Вітовський*. С. 121.
- ⁴⁸ Монолатій І. С. *До питання про характер (не)революційного руху на Східній Галичині у 1918 р.* С. 160-161.